

Серія “ГОЛОСИ ЄВРОПИ”

ПОЛЬЩА

**Bolesław
PRUS**

PLACÓWKA

**Болеслав
ПРУС**

ФОРПОСТ

Роман

*Переклад з польської
Петра КОЗЛАНЮКА*

КИЇВ • ЗНАННЯ

I

З-під пагорка, не більшого за хату, витікає джерело річки Бялки. У твердому ґрунті воно вижолобило котлован, і вода в ньому гуде, мов рій бджіл перед вильотом.

Якусь милью Бялка пливе рівниною. Видні, мов на долоні, ліси, села, хрести на дорогах щораз меншають, віддаляючись. Околиця скидається на круглий стіл, посеред якого стоїть людина, ніби накрита блакитним ковпаком муха. Їй можна їсти те, що знайде й чого не заберуть інші, тільки щоб не заглядала далеко та не літала високо.

За милью звідсіля на південь лежить інший край. Низькі береги Бялки піднімаються й розходяться в різні боки, гладке поле набрякає горбками, стежка то пнеться вгору, то спадає вниз і знов іде вгору, або щораз стрімкіше й частіше падає вниз.

Рівнина зникла, ти опинився в яру, і замість широкого обрію праворуч і ліворуч перед собою і поза собою зустрічаєш високі, на кілька поверхів, лагідні або стрімчасті, голі або вкриті кущами узгір'я. З цього яру перейдеш у другий, ще дикіший і тісніший яр, потім у третій, четвертий... десятий... Тебе обдає холодом і вогкістю; видряпуєшся на горбок і бачиш тут розгалужену мережу поплутаних ярів.

Ще кілька сот кроків за течією ріки — і краєвид знову змінюється. Горбики тут дедалі нижчі, вони стоять уже кожний зокрема, наче великі муравлища. Сліпучі промені полудневого сонця б'ють тобі просто в вічі. З країни ярів ти опинився в широкій долині Бялки.

Коли ціла земля — це стіл, на якому провидіння підготувало бенкет для творінь, то долина Бялки — величезний і

продовгуватий полумисок із міцно задертими догори берегами. Тільки взимку цей полумисок білий, у всяку іншу пору він скидається на майоліку, оздоблену безліччю суворих і безладних, зате красивих барв і форм.

На дні цієї посудини небесний гончар умістив луг і з півночі на південь перетяв його стьождкою Бялки, на сапфіровому тлі якої з ранку й до вечора хвилі поблискують червінню, вдень — золотом, а в місячні ночі — сріблом.

Підготувавши так дно, великий митець взявся ліпити береги, стараючись, щоб кожний з них мав свій власний вигляд.

Західний берег дикого вигляду. Луг переходить у схили узгір'їв, засипаних вапняним щебенем. Де-не-де росте тут кущ глоду або карлувата берізка. Трапляються також площини, з яких ніби здерли шкіру. Всяка, навіть найбільш витривала, рослина тікає геть звідси, а місце зелені займають глевтухи, сиві надра піску або опоки¹, яка вискалює на луг білі мертві зуби.

Східний берег — уже інший; він створює ніби амфітеатр із трьох напластувань, які піднімаються одне над одним. Перший поверх, тут же над нивою, побудований з чорнозему; он видніє на ньому рядок хат серед дерев — це село. Другий поверх сформувався з глинистої землі; тут, майже над селом, з яким з'єднає його стара липова алея, стоїть панський двір. Праворуч і ліворуч тягнуться панські лани — великі прямокутники, засіяні пшеницею, житом, горохом або й під паром. А третій поверх цієї споруди утворюють ґрунти піскові, засівані вівсом або житом, а ще вище чорніє, підпираючи небо, сосновий ліс.

На північному кінці долини видніється громадка горбиків, які стоять кожний зокрема, мов копиці. Три з них (між ними один найвищий в околиці, з сосною на маківці) належать господареві Юзефу Слимаку.

Це господарство — немов скит, до села з нього далеко і ще далше до панського двору.

У цьому господарстві десяток моргів² землі, які зі сходу межують з річкою Бялкою, а з заходу — зі шляхом, який у цьому місці перетинає долину й біжить до села.

¹ Опока — тверда, легка гірська порода, багата на кремнезем. (Тут і далі прим. ред.)

² Морг — міра землі, що дорівнює 0,56 га.

Побіля шляху розташовані Слимакові будівлі. Тут — хата з одними дверима до шляху, а другими до подвір'я, стайня з хлівом, накрите одним дахом, клуня і нарешті повітка для возів. Усе це розміщене по боках квадратного подвір'я.

Долинські селяни жартували зі Слимака, що він живе на вигнанні, мов сибіряк. Щоравда, говорили, до костюлу йому ближче, ніж їм, зате він не має з ким і слівцем перемовитися.

Однак ця пустеля не була вже такою безлюдною. В теплий осінній день можна було побачити на узгір'ї наймита, що парюю коней орав землю, або Слимакову дружину та дівчину-наймичку, що обидві в червоних спідницях копали картоплю. Між узгір'ями тринадцятирічний Єндрик Слимак, підстрибуючи, пас звичайно корови. А придивившись пильніше, можна ще було вгледіти й восьмирічного Стасека з білою як льон чуприною, що тинявся весь день по ярках або ж, сидячи на горі під сосною, замислено дивився на долину.

Ця садиба, крапля в морі людських інтересів, була окремим світом, який переходив різні фази і мав свою власну історію.

Був, наприклад, час, коли Юзеф Слимак мав тільки сім моргів землі й лише дружину в хаті. Згодом, однак, зустріли його дві несподіванки: дружина повила йому сина Єндрика, а господарство, внаслідок умови про сервітути¹, збільшилося на три морги землі.

Ці події викликали велику зміну в житті селянина. Він купив ще одну корову і кабана та почав наймати бідняків для роботи на своїй землі.

Кілька років згодом з'явився на світ другий син. Слимачиха взяла тоді собі на допомогу — ніби на пробу, на півроку — стару наймичку Собеську. Проба затягнулася до дев'яти місяців, після чого Собеська від нудьги за корчмою втекла в село, а її місце — знов на півроку — зайняла "дурна Зоська". Слимачиха завжди трималася думки про те, що після гарячих польових робіт вона зможе обійтися без наймички.

"Дурна Зоська" пробула в них близько шести років. Але хоч потім і вона пішла до дідича в найми, в хаті роботи не поменшало. Хоч-не-хоч, мусила хазяйка взяти собі п'ятнадцяти-

¹ Сервітут — право користування землею, яке забезпечує іншому землекористувачеві можливість використовувати її з певними обмеженнями, встановленими законом або угодою.

річну сироту Магду, яка, хоч і мала свою корівчину, кілька загончиків землі та півхати, воліла краще піти між люди, ніж сидіти на своїй батьківщині. Вона скаржилася, що дядько постійно бив і знущався над нею, а далші свояки вмiли тільки радити їй коритись у всьому, кажучи, що чим більше дядько ламає на ній хворостин, тим краще для неї.

У ту пору Слимак сам працював біля своєї землі, наймитів він брав рідко. Ба більше, у нього ще був час ходити з кіньми на заробітки до дідича або возити навколишнім євреям різні товари з міста. Коли ж панський двір став щораз частіше кликати Слимака до роботи, Слимачисі вже не вистачало поденних робітників, і вона почала оглядатися за постійним наймитом.

Раз восени, коли вже жінка не на жарт сушила Слимакові голову за наймита, трапилося, що зі шпиталю якраз повертався в село Мацек Овчаж, якому віз вивихнув ногу. Каліці випала путь повз Слимакову хату. Злидений і зморений, він присів собі на камені біля воріт і почав прохально зиркати на хатні сіни. Хазяйка саме товкла для череди варену картоплю, і її смачний запах разом з клубами пари розходився по цілому шляху. Овчажові аж замлоіло під серцем від цих пахощів, і він уже не мав сили піднятися з каменя.

— Це ви, Овчажу? — озвалася Слимачиха, ледве впізнавши бідолаху в ганчір'ї.

— Та вже ж я, — відповів злидар.

— А в селі дейкали, що вас убило.

— Ще гірше, — зітхнув Мацек, — бо забрали мене до шпиталю. І чому ж я тоді не залишився під возом? Мав би вже певний нічліг та й не голодував би.

Хазяйка задумалась.

— Коли б знаття, що не кикнеш, — мовила по хвилині, — може б, ти і в нас залишився наймитом.

Бідолаха зірвався з каменя і пошкунтильгав до хати.

— А чого мені про смерть думати? — сказав. — Зуби ще в мене здорові, я можу за двох працювати, коли б тільки трохи від'їстися. Ану дайте мені борщу з хлібом, чи не нарубаю я вам хоч фуру дров, попоївши? Потримайте мене який тиждень на пробу, а я вам всі оті гори зораю. Служитиму вам за старий одяг та латані чоботи, щоб тільки було де голову прихилити на зиму...

Тут Овчаж раптом замовк, здивувавшись, що наговорив так багато, бо з натури він був небалакучий. Слимачиха оглянула його з усіх боків, нагодувала і, побачивши що той з'їв миску борщу та другу картоплі, звеліла йому йти помитися в річці. Коли ж увечері повернувся до хати чоловік, вона представила йому Мацека як наймита, що вже й дров нарубав та нагодував худобу.

Слимак мовчки вислухав про те, що сталося. А що серце у нього було повне співчуття, тож і сказав, подумавши:

— Ну, що ж, зоставайся в нас, чоловіче. Нам буде краще — і тобі буде краще, нам буде гірше — і тобі буде гірше. А коли, не дай Боже, в хаті вже хліба не вистачить, тоді підеш собі туди, де б ти пішов і нині. Такого, що вже, як то кажуть, від'ївся, кожний навіть скорше прийме на роботу.

Таким чином у садибі знайшовся новий житель. Тихий, як мурашка, вірний, мов собака, та хоч і каліка, проте працювистіший за двох коней.

З тієї пори, за винятком жовтого собаки Бурка, нічого вже не прибуло до Слимакового господарства — ні з дітей, ні з наймитів, ані з достатку. Життя садиби вклалося в досконалу рівновагу. Всі роботи, тривоги й надії, всі людські думи вертілися біля однієї мети — зберегти існування. Для цього наймичка носила дрова до печі або з піснею і підстрибом бігала по картоплю у льох. Для цього хазяйка зривалася на зорі до своїх корів або пеклася побіля вогнища, відсуваючи і присуваючи великі казани. Для того спітнілий Овчаж горбився над плугом або шкутильгав за бороною. Для цієї, врешті, мети Слимак, прошептавши ранкові молитви, бігав світанками до панських клунь або возив продане купцям зерно у місто.

І з тієї самої причини вони скаржилися взимку, відпочиваючи після роботи, що на озимині мало снігу, або журилися, де взяти пашу для худоби. З тієї причини благали Господа в травні за дощ, а в червні — за погоду. З тієї — вгадували по жнивах, скільки чверток візьмуть з копи та які будуть ціни. Їхні думки роїлися навколо великої справи хліба насущного, мов бджоли коло вулика. Збочити з оцих колій було для них важко, а вирватися — й цілком неможливо. Вони навіть говорили з гордістю, що так, мовляв, як пан є для того, щоб забавлятися й наказувати, так мужик родиться на те, щоб годувати інших і себе.